

Paweł Ławniczak, Paweł Kijo
(Uniwersytet Łódzki, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)

Uwagi do zdatności wychowawczej nauczyciela wychowania fizycznego

1. Wprowadzenie

Zdatność wychowawcza to kategoria wprowadzona przez Stefana Baleya (1885–1952) w jego monumentalnym dziele *Psychologia wychowawcza w zarysie*, wydanym w 1938 r. Została użyta dla sumarycznego określenia pożądanych cech osobowych nauczyciela-wychowawcy, składających się na jego mistrzostwo pedagogiczne. Najogólniej rzecz biorąc, są to: przychylność (miłość, sympatia, życzliwość) dla wychowanków, rozumienie ich psychiki (potrzeb), chęć i zdolność trwałego oddziaływania na młodzież, nastawienie na systematyczne zajmowanie się nimi, potrzeba obcowania z ludźmi, powinowactwo duchowe z dziećmi, cierpliwość, takt pedagogiczny, postawa pedagogiczna oznaczająca potrzebę i zdolność wpajania młodzieży norm w formie stanowczych nakazów, zakazów, jak też perswazji, sugestii (określana w literaturze amerykańskiej jako *forcefulness*), postawa pełna entuzjazmu, swoista zdolność artystyczna i twórcza w kształtowaniu jednostki – osoby (w wydobywaniu z konkretnego wychowanka tego, co jest możliwe jako przeciwieństwo urabiania go do przyjętych norm)¹.

Autor dokonuje wnikliwej analizy dotychczas wymienianych w pedagogice czynników i cech nauczyciela, mających decydujące znaczenie dla jakości jego oddziaływań wychowawczych. Zestawiając – jak sam twierdzi – wyniki dotychczasowych badań nad właściwościami nauczyciela wychowawcy, zauważa, że jest to „kompleks bogaty i różnorodny” i zadaje pytanie: „czy nie byłoby rzeczą możliwą sprowadzić wszystkie te cechy do wspólnego mianownika?”. Tym „wspólnym mianownikiem” jest u Baleya „zdatność wychowawcza” – kategoria, która

¹ S. Baley, *Psychologia wychowawcza w zarysie*, Książnica Atlas, Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze, Lwów-Warszawa 1938, s. 399–414.

jego zdaniem najlepiej oddaje istotę tego, o co w charakterystyce osoby i działalności nauczyciela-wychowawcy chodzi.

Wychodząc z tej perspektywy poznawczej, można istotnie rozszerzyć właściwości leksykalne pojęcia „zdatność wychowawcza” w odniesieniu do nauczyciela wychowania fizycznego. Poza niezbędnymi, pożądanymi dla efektywności wychowawczej, cechami nauczyciela pojęcie to współtworzą w obszarze tej specjalności nauczycielskiej dwa równie istotne elementy. Pierwszy to rozliczne wartości, których nośnikiem jest wychowanie fizyczne jako przedmiot szkolny i część składowa procesu kształcenia. Wartości, które pozostają niejako w gestii nauczyciela wychowania fizycznego i które wykorzystuje w swojej działalności dydaktyczno-wychowawczej, które są jego atrybutami. Drugi wspomniany element to kontekst społeczno-kulturowy (niejednoznaczny) – mody, trendy i tendencje społeczne wyrastające z aktualnego, dynamicznie kształtującego się (kształtowanego przez kogoś, coś) systemu wartości, mające swe odniesienie do szeroko pojmowanej kultury fizycznej, w tym szczególnie do wychowania fizycznego jako składowej procesu kształcenia w tym obszarze.

2. Źródła koncepcji zdatności wychowawczej nauczyciela

Tytuł podrozdziału książki Baley *Talent pedagogiczny a zdatność wychowawcza* wskazuje na źródło, punkt odniesienia i efekt własnych dociekań. Wychodząc od koncepcji „instynktu wychowawczego” jako swoistego potencjału tkwiącego w człowieku na wzór instynktu rodzicielskiego, zdolnego do ujawniania się w określonych sytuacjach, Baley stwierdza, że nie można go utożsamiać z pojęciem talentu pedagogicznego jako fenomenu spotykanego tylko u wybranych (nie zaś powszechnie) i odróżnia od zaproponowanego przez siebie pojęcia „zdatności wychowawczej”.

W definiowaniu „talentu pedagogicznego” odwołuje się do koncepcji Zygmunta Myślakowskiego (1890–1971) zawartej w tekście z 1925 r. pt. *Co to jest „talent pedagogiczny”?*². Autor przywołanego artykułu, zastanawiając się nad tytułowym pytaniem, dochodzi do wniosku, że przejawia się on w istnieniu tzw. kontaktowości – cechy polegającej na zdolności łatwego nawiązywania łączności (psychicznej, intelektualnej i emocjonalnej, a także werbalnej), swoistego „zgrania się” nauczy-

² Z. Myślakowski, *Co to jest „talent pedagogiczny”?*, „Ruch Pedagogiczny” 1925, t. XII.

ciela, czyli osoby wychowującej – z uczniem, tj. osobą wychowywaną. W ogólnym ujęciu „talent pedagogiczny” jest czymś, na co składa się cały szereg cech, takich jak: wrodzona żywość wyobraźni (rozumienie cudzych stanów psychicznych dzięki umiejętności ich obserwowania), instynkt rodzicielski (jako „upodobanie do rozwijającego się dookoła życia”), zdolność do wyrażania (ekspresji) uczuć („za pomocą zwykłych środków gestu, mimiki, intonacji i wypowiedzeń”) i nastawienie psychiki na zewnątrz (ekstrawertyzm)³.

Zdatność wychowawcza, którą Baley definiuje po prostu jako „zbiór wszystkich cech umożliwiających i ułatwiających wychowywanie drugich”⁴, stanowi pewną syntezę w dociekaniach nad wzorcem normatywnym nauczyciela. Autor nawiązuje w swoich rozważaniach do koncepcji Jana Władysława Dawida (1859–1914) i Georga Kerschensteinera (1854–1932), otwierających niejako systematyczną pedeutologię. Pierwsza z wymienionych i – jak można przypuszczać – pożądaných właściwości nauczyciela to miłość, względnie sympatia wychowawcy do wychowanka. Jest to także podstawowa kategoria w koncepcji J. W. Dawida, wyłożonej w jego książce pt. *O duszy nauczycielstwa* (1912). Miłość dusz ludzkich, stanowiąca istotę powołania nauczycielskiego, to swoisty przejaw boskiego pierwiastka w nauczycielu, istota duszy nauczycielstwa. Do pozostałych właściwości należą: potrzeba doskonalenia, poczucie odpowiedzialności i obowiązku, wewnętrzna prawda, moralna odwaga, skłonność do społecznego oddziaływania.

Praca J. W. Dawida stanowiła inspirację naukowych dociekań dla Marii Grzegorzewskiej (1888–1967). W swojej koncepcji kategorią mającą zasadnicze znaczenie w pracy nauczyciela uczyniła „bogactwo osobowości”, na które składają się takie cechy, jak: dobroć płynąca z miłości do innego człowieka, skłonność do niesienia pomocy innym, wierność własnym przekonaniom oraz poczucie „odpowiedzialności przed sobą, przed społeczeństwem, przed narodem”⁵. Prawdopodobnie jako pierwsza dokonała też oryginalnej klasyfikacji nauczycieli na podstawie rodzaju relacji między nauczycielem a uczniem, na typ „wyzwalający” i typ „hamujący” (rygoryzm i autokratyzm w kontaktach).

Na bogactwo własnej osobowości, oznaczające dojrzały charakter, walory intelektualne i duchowe jako jeden z dwóch warunków „talentu pedagogicznego” (drugi to umiejętność oddziaływania na innych, zdolność agitacyjna, kontaktowość) zwraca uwagę Stefan Szuman

³ Cyt. za: S. Baley, *Psychologia wychowawcza...*, s. 397.

⁴ Ibidem, s. 396.

⁵ Powstający w latach 30. XX w. rękopis *Osobowość nauczyciela* spalił się w powstaniu warszawskim, został częściowo odtworzony w *Listach do młodego nauczyciela* po wojnie.

(1889–1972). Z kolei Mieczysław Kreutz (1893–1971) koncentruje się w swojej koncepcji doskonałego nauczyciela-wychowawcy na „zdolności sugestywnej”, przy pomocy której jest on w stanie wywierać skuteczny wpływ wychowawczy na młodzież.

3. Fundamenty polskiej myśli pedeutologicznej

Refleksja nad nauczycielem w sensie systematycznej analizy jego cech i czynników warunkujących jego skuteczność dydaktyczną i wychowawczą pojawia się z początkiem XX w. Wtedy też (1914 r.) zaistniała pedeutologia jako określenie subdyscypliny pedagogiki zajmującej się nauczycielem od strony naukowej. Rolą pedeutologii jest określanie i wykrywanie omawianych cech w celu zdefiniowania „idealnego nauczyciela” na podstawie analizy celów, istoty oraz przebiegu procesu wychowania. W sposób naturalny dla nauk teoretycznych, po nich następują badania empiryczne, oparte na rozumowaniu indukcyjnym. Ich przedmiotem jest udzielenie odpowiedzi na pytania: Jacy są wychowawcy? Dzięki czemu odnoszą sukcesy pedagogiczne? Jakie są przyczyny trudności czy porażek wychowawczych?

Biorąc pod uwagę fakt, podkreślany przez Łukasza Kurdybachę, iż nauczanie młodzieży zaliczane jest do najbardziej podstawowych, a więc i tradycyjnych obowiązków społeczeństwa, a tym samym zawód nauczyciela należy do zawodów najstarszych⁶, należy konsekwentnie przyjąć, iż z myśleniem o różnorodnych aspektach, uwarunkowaniach powodzeń i porażek w tym zawodzie spotykamy się od samego początku. Najpierw oczywiście w formie, która nie mogła przetrwać do czasów współczesnych – niepisanej. Z czasem dopiero w postaci trwałej – wypowiedzi pisemnych ważnych postaci oraz dokumentów. W polskiej literaturze takim ważnym, niejako otwierającym dziełem są *Powinności nauczyciela* (1787) Grzegorza Piramowicza, wielkiego projektodawcy i prawdopodobnego redaktora ustaw Komisji Edukacji Narodowej (1783).

Należy podkreślić, że uwagi, wskazówki i tezy zawarte w pracy Piramowicza odnoszą się w znacznej mierze do wychowania fizycznego, co stanowi fundamentalny dowód na rangę zagadnień z kręgu szeroko pojmowanej kultury fizycznej w kompetencjach pedagogicznych

⁶ Łukasz Kurdybacha twierdzi, że „z zawodem nauczycielskim spotykamy się w dziejach każdego narodu od chwili, gdy przechodzi on z okresu dzikości do najbardziej cywilizowanego rozwoju” (Ł. Kurdybacha, *Dzieje oświaty kościelnej do końca XVIII wieku*, Czytelnik, Warszawa 1949, s. 1).

nauczyciela. Piramowicz nie pisze bowiem o nauczycielu wychowania fizycznego, ale o nauczycielu w ogóle. Nie jest w najmniejszym stopniu przypadkiem, że tak wiele uwagi autor poświęca analizom ćwiczeń fizycznych z perspektywy ich znaczenia zdrowotnego, obowiązkom nauczycieli wobec zdrowia powierzonych im dzieci, roli profilaktyki chorób i higieny jako treściach wychowania⁷. Doniosłość uwag Piramowicza na temat obowiązków nauczyciela, poza faktem, że zostały sformułowane ponad 220 lat temu i na sto lat przed pojawieniem się nauki o nauczycielu, ma wymiar o wiele głębszy. Przedstawiona tam wizja wychowania ukazuje bowiem szeroki obszar funkcji nauczyciela, w charakterystyczny sposób ukierunkowujących jego kompetencje – wskazujących kryteria jego „zdatności wychowawczej”.

Refleksja nad samym nauczycielem wychowania fizycznego pojawia się z chwilą formowania się tej specjalności zawodowej, podejmowaniem kształcenia zawodowego na potrzeby zajęć fizycznych wprowadzanych do programów szkolnych i równoległe do pierwszych systematycznych analiz w tej dziedzinie. Jednak za protoplastę refleksji nad nauczycielem wychowania fizycznego należy uznać żyjącego w latach 1554–1626 Sebastiana Petrycego, który w swoim dziele *Polityka Arystotelesowa* zawarł szereg, wówczas rewolucyjnych, nowatorskich, o całe stulecia wyprzedzających myśl pedagogiczną (obecnie wciąż aktualnych), uwag na temat wychowania fizycznego młodzieży – także i tę dotyczącą potrzeby kształcenia nauczycieli dla potrzeb wychowania fizycznego. Stwierdza mianowicie, że „Takie ćwiczenia cielesne dzieci powinny być kierowane przez kogoś, kto by pilnował tego, aby młodzież nie forsowała się zbyt, zwracał uwagę na wiek ćwiczących, rodzaj i układ ćwiczeń, dietę i wreszcie cel, dla którego takie ćwiczenia są podejmowane”⁸.

4. Nauczyciel wychowania fizycznego w naukowej refleksji

Myśl Sebastiana Petrycego w pewien sposób otwiera dyskusję nad wychowaniem fizycznym jako obszarem wychowania ogólnego i specjalistą do jego realizacji. Chociaż nie miała ona, bo nie mogła mieć – biorąc pod uwagę kontekst historyczny (XVII wiek!) – szerszych

⁷ P. Ławniczak, *Nauczyciel wychowania fizycznego wobec fair play*, [w:] J. E. Kowalska (red.), *Fair play w wychowaniu do kulturalnego odbioru widowiska sportowego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego 2012, s. 18–24.

⁸ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań 1997, s. 14–15.

reperkusji, to jednak świadczy dobitnie o rozległości horyzontów polskiej myśli pedagogicznej w tamtych czasach.

Właściwe badania nad nauczycielem wychowania fizycznego, początkowo o charakterze normatywnym i normatywno-spekulacyjnym, otwierają prace Eugeniusza Piaseckiego (1872–1947)⁹, teoretyka wychowania fizycznego, dzięki któremu urasta ono do rangi dyscypliny naukowej; twórcy pierwszego w wolnej Polsce ośrodka (pierwszej wyższej uczelni) kształcącego nauczycieli wychowania fizycznego – Studium Wychowania Fizycznego w Poznaniu (1922). W pierwszej tego typu pracy *O zawodzie wychowawcy fizycznego* (1927) Piasecki wymienia cechy, jakimi powinien charakteryzować się nauczyciel wychowania fizycznego. Są to: zdolności i zamiłowania sportowe, zdolności i zainteresowania intelektualne, społeczne, talent organizacyjny, dar przekonywania, umiejętność współpracy z rodzicami, gronem pedagogicznym i najbliższym środowiskiem społecznym. W zakresie kwalifikacji merytorycznych podaje konieczność znajomości anatomii, fizjologii, higieny i przynajmniej dwóch języków obcych.

Walerian Sikorski (1876–1940/1946), pierwszy komendant otwartej w Poznaniu w 1921 r. Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów, autor podręcznika metodycznego *Gimnastyka* (t. I: 1927 i 1930, t. II: 1930 i 1931), wymienia następujące warunki powodzenia w zawodzie wychowawcy fizycznego: dobre zdrowie, wszechstronna sprawność fizyczna, przytomność umysłu, pogodny nastrój, szczególna dbałość o higienę osobistą, wstrzemięźliwość od wszelkich używek i nałogów, dobra dykcja i wyraźny, dźwięczny głos. Ponadto taki nauczyciel winien odznaczać się skromnością, a zarazem spokojną konsekwencją obok pewności siebie. Sikorski zwraca uwagę, że nauczyciela wychowania fizycznego charakteryzuje bardzo silna i głęboka więź z przedmiotem swoich zainteresowań i kwalifikacji, począwszy od motywów wyboru zawodu, poprzez studia, własne powiązania ze sportem, pracę z młodzieżą szkolną, życzliwy stosunek do wychowanka. Uważa też, że wychowawca fizyczny powinien sprawnością osobistą przewyższać we wszystkich sportach swoich uczniów, gdyż winien być dla nich wzorem, więc może pracować na stanowisku tylko do czasu zanikania tej sprawności, a więc do 35.–40. roku życia¹⁰.

⁹ Syn Wenantego Piaseckiego, jednego z założycieli Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na ziemiach polskich (1867), autora pierwszego podręcznika do ćwiczeń fizycznych *Słownictwo gimnastyczne* (1867).

¹⁰ W. Sikorski, *O właściwy typ wychowawcy fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne” 1935, nr 5.

Władysław Osmolski (1883–1935), lekarz i teoretyk wychowania fizycznego, następca Waleriana Sikorskiego na stanowisku komendanta Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów, twórca Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego (CIF-u)¹¹, wśród kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego wymienia: kwalifikacje sprawnościowe i sportowe, wysoki poziom intelektualny i moralny, wysoką kulturę osobistą, zaangażowanie, zamięłowanie i pełne oddanie w pracy. Ujął to w znanym sformułowaniu, że ideałem wychowawcy fizycznego byłby, co prawda, „inteligentny gimnastyk”, ale z powodu trudności w znalezieniu stosownej liczby takowych można dawać pierwszeństwo „typowi sprawnościowemu”.

Marian Krawczyk, charakteryzując właściwości dobrego nauczyciela wychowania fizycznego, zwraca uwagę na wszechstronność w przygotowaniu zawodowym i konieczność stałego dokształcania się i niepopadania w rutynę. Przypisuje mu takie cechy, jak: spokój i opanowanie, pogoda ducha i życzliwy stosunek do uczniów, stanowczość i konsekwencja w postępowaniu, zamięłowanie do porządku.

Niezwykle cenna dla właściwego ustawienia roli wychowania fizycznego i nauczyciela tego przedmiotu w procesie wychowania jest mało znana opinia Stefana Wołoszyna. Wypowiadając się o nauczycielu wychowania fizycznego, pedagog stwierdza, że jego rola wykracza poza przekazywanie wiedzy i umiejętności, i polega na inspirowaniu procesów autoedukacyjnych. Wskazuje tym samym na wyjątkowe miejsce wychowania fizycznego i nauczyciela tego przedmiotu – na jego szczególne możliwości, nawet większe, niż nauczycieli innych specjalności, bo wynikające z istoty materii, na którą oddziałuje.

5. Badania empiryczne nad nauczycielem wychowania fizycznego

Zapoczątkowując badania empiryczne nad nauczycielem wychowania fizycznego, polegające na zebraniu o nim opinii uczniów (1961 r.), T. Krajewski podał cztery grupy cech charakteryzujących dobrego nauczyciela wychowania fizycznego. Były to:

- 1) cechy zewnętrzne, fizyczne (młody wiek, odpowiedni i czysty ubiór, sylwetka ciała dobrze zbudowana, harmonijna);
- 2) cechy zawodowe – umiejętności metodyczne (z zakresu nauczania przedmiotu, dobre przygotowanie do lekcji, interesujące jej

¹¹ Powstałego z połączenia przeniesionej z Poznania Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów z działającym w Warszawie Państwowym Instytutem Wychowania Fizycznego.

prowadzenie, realizowanie programu wszystkich dyscyplin sportowych, sprawiedliwa ocena);

3) cechy charakterologiczne – społeczne (umiłowanie zawodu, czynne zainteresowanie sportem, podmiotowy, przyjacielski i serdeczny stosunek do młodzieży, budzący zaufanie, wymagający i energiczny);

4) cechy umysłu (inteligentny, kulturalny, ma zainteresowania ogólne, zna ćwiczenia i dyscypliny sportowe)¹².

Kolejne, pogłębione i reprezentatywne (590 osób z tytułem magistra) badania nad nauczycielem przeprowadziła w 1964 r. Zofia Żukowska, twórczyni i główny przedstawiciel pedagogiki kultury fizycznej. W ich efekcie wyróżniła trzy typy nauczycieli WF-u: nowator (N), tradycyjalista (T), improwizator (I). Tych ostatnich, jak oceniła autorka, jest blisko połowa (45%).

W oparciu o dalsze badania Z. Żukowska przedstawiła trójskładnikowy model (wzór postulowany) nauczyciela wychowania fizycznego:

1) składnik merytoryczno-motywacyjny: kompetencje zdolności, kompetencje fachowości (kompetencje sportowo-motoryczne i kompetencje teoretyczne), kompetencje identyfikacji zawodowej i autokreacji, kompetencje identyfikacji ideowej (zawód i powołanie), kompetencje inspiracji i poszukiwań;

2) składnik metodyczno-organizacyjny: kompetencje nauczania, kompetencje nowatorstwa (w dziedzinie dydaktyki), kompetencje organizatorskie, kompetencje kontroli i oceniania;

3) składnik społeczno-kulturotwórczy: kompetencje rozumienia i socjalizacji, kompetencje komunikatywności, kompetencje czynnego uczestnictwa w kulturze, kompetencje społecznego działania.

Poglądy Zofii Żukowskiej na temat kompetencji nauczycielskich wychowawcy fizycznego, które wskazują hierarchię ich ważności i istotności dla powodzenia (jakości) procesu wychowawczego, zostały streszczone w sekwencji: „człowiek – pedagog – specjalista”. Tym samym zostało podkreślone, że nauczyciel wychowania fizycznego to taki specjalista, od którego oczekuje się wielostronnego wykształcenia oraz wyjątkowo wszechstronnych walorów osobowościowych¹³.

Ryszard Cieśliński, specjalista w zakresie pedeutologii, autor wielu prac o nauczycielu wychowania fizycznego, takich jak *Zawód i praca nauczyciela wychowania fizycznego* (Warszawa 1988), *Przygotowanie do zawodu i pozycja społeczna nauczycieli wychowania fizycznego*

¹² T. Krajewski, *Pogląd młodzieży liceów pedagogicznych i ogólnokształcących na nauczyciela wychowania fizycznego*, Wyd. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1961.

¹³ Z. Żukowska, B. Hodan, *Nauczyciel wychowania fizycznego i jego społeczno-wychowawcze funkcje*, Akademia Wychowania Fizycznego, Olomouc-Warszawa 1996.

(z warsztatów badawczych, Warszawa 1991), *Sytuacja społeczno-zawodowa nauczycieli wychowania fizycznego* („Studia i Monografie” 2005, nr 102), w swoich rozważaniach empirycznych nad modelem nauczyciela wychowania fizycznego (1988) doszedł do wniosku, że nauczyciela należy rozpatrywać z punktu widzenia jego kompetencji w różnych rodzajach działalności: dydaktyczno-metodycznej, opiekuńczo-wychowawczej, organizacyjno-sportowej, społecznej w szkole i poza szkołą, w zakresie samokształcenia i doskonalenia własnej pracy. Koncepcja ta jest w dużej mierze zbieżna z modelem wypracowanym przez Z. Żukowską (1979, 1993). Cieśliński zauważa przy tym, że istnieje znaczna rozbieżność między wymaganiami społecznymi wobec nauczyciela wychowania fizycznego a praktyką wychowawczą, modelem postulowanym a empirycznym. Przedstawia długą listę najczęściej popełnianych błędów i niepowodzeń występujących w pracy nauczycieli wychowania fizycznego¹⁴.

Autorami uwag na temat cech, kompetencji, predyspozycji nauczycielskich w zawodzie nauczyciela wychowania fizycznego są – ze zrozumiałych względów – teoretycy wychowania fizycznego, autorzy podręczników z zakresu wychowania fizycznego: Maciej Demel (*Propedeutyka wychowania fizycznego*, 1965; *Teoria wychowania fizycznego*, 1974), Stanisław Strzyżewski (*Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*, 1996), Henryk Grabowski (*Teoria fizycznej edukacji*, 1997), Wiesław Osiński (*Zarys teorii wychowania fizycznego*, 2002).

Nestor polskiej edukacji zdrowotnej, Maciej Demel, widzi w nauczycielu wychowania fizycznego nie tyle instruktora ćwiczeń celowych, ile mądrego doradcę i przyjaciela młodzieży, który uczy, jak żyć zgodnie z normami higieny fizycznej i psychicznej, jak dzielić czas między pracę i wypoczynek, jak kształtować ciało, podnosić sprawność i odporność organizmu, jak doskonalić zdrowie, pielęgnować urodę, jak prowadzić samokontrolę, mierzyć własne postępy¹⁵. Dobrze przygotowany do pracy nauczyciel wychowania fizycznego powinien rozumieć proces wychowania fizycznego oraz kulturę fizyczną, opanować warsztat wychowania fizycznego i umiejętności krzewienia kultury fizycznej oraz sam, poprzez działanie, stać się wzorem kultury fizycznej¹⁶.

Z kolei Stanisław Strzyżewski, charakteryzując dobrego nauczyciela wychowania fizycznego, wymienia trzy elementy: wiedzę (o rozwoju

¹⁴ R. Cieśliński, *Zawód i praca nauczyciela wychowania fizycznego*, Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa 1988, s. 37.

¹⁵ M. Demel, *Wychowanie fizyczne*, [w:] B. Suchodolski (red.), *Pedagogika*, PWN, Warszawa 1980, s. 615.

¹⁶ M. Demel, *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*, Sport i Turystyka, Warszawa 1973, s. 63.

człowieka, jego uwarunkowaniach i możliwościach sterowania nim, sensie i roli kultury fizycznej w życiu człowieka, prawidłowościach działania w zakresie kultury fizycznej), umiejętności (sterowania rozwojem fizycznym, psychicznym i społecznym jednostek i grup społecznych, sterowania procesem wychowania fizycznego, prowadzenia zajęć z higieny i nauki o człowieku, a także wychowania zdrowotnego), wartości bycia: wzorem obywatela – członkiem społeczeństwa; wzorem nauczyciela – z przygotowaniem ogólnopedagogicznym; wzorowym nauczycielem – specjalistą wychowania fizycznego. S. Strzyżewski określa też cztery role zawodowe nauczyciela wychowania fizycznego, które konstytuują ideał nauczyciela wychowania fizycznego. Są to: rola żywego wzoru kultury fizycznej, rola wychowawcy i opiekuna, rola dydaktyka i nowatora oraz społecznika i krzewiciela kultury fizycznej¹⁷.

Henryk Grabowski do najbardziej pożądanых cech nauczyciela wychowania fizycznego zaliczył: równowagę emocjonalną, samoakceptację, empatię, miłość do dzieci, wiarygodność i pomysłowość¹⁸.

Natomiast Wiesław Osiński wymienia: poczucie wartości i sensu działania, umiejętność nauczania, zdolność motywowania, umiejętność werbalnej i niewerbalnej komunikacji oraz posiadanie odpowiednich cech osobowości¹⁹. Znamienne dla tej listy cech jest umieszczenie na pierwszej pozycji kategorii niespotykanej we wcześniejszych opracowaniach – poczucia wartości oraz sensu działania. W znacznym stopniu uwarunkowana zewnętrznie, współcześnie wydaje się ona nabierać kluczowego znaczenia dla efektywności działań wychowawczych w obszarze kultury fizycznej.

Janusz Bielski, autor takich publikacji, jak: *Życie jest ruchem* (1996), *Uwarunkowania efektywności pracy nauczyciela wychowania fizycznego* (1996), *Wychowanie fizyczne w klasach I-III* (1998), *Teoretyczne i metodyczne podstawy efektywności pracy nauczyciela* (2000), *Sport i sztuka w cywilizacji antycznej* (2003), *Metodyka wychowania fizycznego i zdrowotnego* (2005), *Dzieje myśli o zdrowiu i kulturze fizycznej – współautorstwo* (2005), omawia sześć kompetencji, jakie powinni mieć nauczyciele wychowania fizycznego. Opracowane i zatwierdzone przez Komitet Nauk Pedagogicznych PAN w 1997 r., miały służyć przygotowaniu nauczycieli do wypełniania przez nich funkcji kształcących, wychowawczych i opiekuńczych. Są to: kompetencje prakseolo-

¹⁷ S. Strzyżewski, *Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 35–36.

¹⁸ H. Grabowski, *Kalejdoskop pedeutologiczny*, „Kultura Fizyczna” 1992, nr 1–2, s. 12–15.

¹⁹ W. Osiński, *Teoria wychowania fizycznego*, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań 2011, s. 335.

giczne (dotyczące poprawności działań na poszczególnych etapach procesu dydaktycznego od diagnozy, przez planowanie, realizację, aż do kontroli i oceny), kompetencje komunikacyjne (dotyczące poprawnego i skutecznego operowania językiem w sytuacjach edukacyjnych), kompetencje współdziałania (dotyczące umiejętności i skuteczności w zakresie działań integracyjnych), kompetencje kreatywne (dotyczące umiejętności działań nieszablonowych, innowacyjnych, twórczych), kompetencje informatyczne (dotyczące umiejętności sprawnego korzystania z różnorodnych, nowoczesnych źródeł informacji), kompetencje moralne (dotyczące zdolności do pogłębionej refleksji moralnej przy ocenie dowolnego czynu etycznego)²⁰.

Próbie określenia i sklasyfikowania – z jednej strony – cech najbardziej cenionych u nauczyciela wychowania fizycznego, jak również – z drugiej – cech negatywnych, najbardziej jaskrawych i najczęściej dostrzeganych mankamentów i błędów w pracy tego nauczyciela podjął autor przy okazji opisu miejsca i roli nauczyciela wychowania fizycznego w szeroko pojmowanej kulturze fizycznej²¹. Wśród cech pozytywnych dostrzeganych u nauczycieli wychowania fizycznego wymieniano najczęściej: 1) cechy osobowościowe (charakteru), 2) usposobienie, 3) kontakt z uczniami, 4) zaangażowanie w zajęcia, 5) kompetencje intelektualne – wiedzę, 6) kompetencje sprawnościowe – sprawność fizyczną, umiejętności, 7) czynny udział w lekcji, 8) kreatywność, 9) umiejętność utrzymania dyscypliny, 10) osiągnięcia sportowe. Z kolei cechy negatywne przypisywane nauczycielom wychowania fizycznego i ich pracy to: 1) brak zaangażowania w zajęcia, 2) złe podejście do ucznia, 3) monotonia, 4) kompetencje sprawnościowe – mała sprawność i umiejętności, 5) niesprawiedliwość, 6) kompetencje intelektualne – brak wiedzy (metodycznej), 7) nieumiejętność utrzymania dyscypliny, 8) zbyt duże wymagania, 9) złe nawyki.

Zważywszy na fakt, że przedstawione listy dostrzeganych u nauczycieli wychowania fizycznego zalet i mankamentów, będąc efektem badań empirycznych, w istotnej części pokrywają się, można łatwo wskazać na swoiste miejsca (obszary, punkty) uwrażliwienia młodzieży i tym samym zasadnicze oczekiwania. Można zauważyć, że młodzież najwyżej ceni zalety moralne i charakterologiczne, prawość i stałość charakteru oraz wynikającą z tego sprawiedliwość w postępowaniu z innymi.

²⁰ J. Bielski, *Kompetencje ucznia i kompetencje nauczyciela*, „Lider” 2001, nr 2, s. 13–15.

²¹ Szczegółowe wyniki badań z podziałem na grupy respondentów zawarto w artykule: P. Ławniczak, *Efektywność wychowania fizycznego w perspektywie krytycznej analizy procesu*, [w:] A. Kaźmierczak, A. Makarczuk, A. Maszorek-Szymala (red.), *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu współczesnego człowieka*, Wyd. Satori, Łódź 2007.

Najostrzej też dostrzega braki. Ważne jest to, czy nauczyciel jest sprawiedliwy, wymagający, stanowczy, a przy tym cierpliwy i wyrozumiały oraz pogodny, przyjaźnie usposobiony do młodzieży, z poczuciem humoru. Dopiero dalej dostrzegane są zalety intelektualne (poziom i zakres wiedzy, jasność i przystępność wypowiedzi, umiejętność zaciekawienia przedmiotem i wzbudzenia zainteresowania).

Niezmiennie bardzo ważne, a w niektórych okolicznościach wręcz podstawowe, o decydującym znaczeniu dla uzyskiwanych rezultatów wychowawczych, są też wygląd, wiek, sylwetka ciała, uroda i ogólna estetyka.

Wymienione wyżej wnioski z badań można sprowadzić do ogólnej konkluzji: dla uczniów ważne jest to, kim jest ich nauczyciel, jakim jest człowiekiem, jak się z nimi kontaktuje, jak przykłada się do swojej pracy, a także jaką sprawność sam reprezentuje. Wszystkie te elementy współtworzą autorytet nauczyciela wychowania fizycznego, który stanowi zasadniczy atrybut i podstawę dobrze funkcjonującego procesu wychowania.

6. Nauczyciel wychowania fizycznego – wymagania i oczekiwania na tle warunków pracy

Ten stosunkowo obszerny i w miarę kompleksowy przegląd stanowisk, koncepcji, analiz oraz opinii na temat czynników warunkujących poziom i jakość procesu wychowania związanych z nauczycielem, jego kwalifikacjami i kompetencjami, miał na celu dokonanie pewnej syntezy – syntetycznego ujęcia problematyki i syntetycznego przedstawienia wniosków. Zarówno omawiana problematyka, jak i wnioski dotyczące cech, atrybutów, kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego odnoszą się, rzecz jasna, do sytuacji aktualnej. Zaprezentowany historyczno-teoretyczny przegląd, poza walorem poznawczym, pełni funkcje szerokiego tła do ich sformułowania.

Obraz, jaki wyłania się z zamieszczonego przeglądu stanowisk ukazuje: po pierwsze, znaczny już dorobek w tej dziedzinie, jak również, po drugie, dużą różnorodność formułowanych pod adresem nauczyciela wychowania fizycznego oczekiwań. Liczba tych oczekiwań nigdy nie była mała, a w miarę upływu czasu wydaje się znacząco przyrastać. Oczywiście, jest to konsekwencja dokonujących się w świecie przemian, skutkujących przemianami w kształceniu i wychowaniu, w tym również formułowaniem kolejnych oczekiwań i postulatów wobec nauczyciela w odpowiedzi na pojawiające się (często tylko w sferze teorii) potrzeb.

Dzieje się tak od czasu „przewrotu kopernikańskiego” w edukacji, jakim było przeniesienie centrum w kształceniu i wychowaniu z nauczyciela na ucznia. Do czasów Deweya nie było złych nauczycieli, a tylko leniwi uczniowie, później natomiast spotykamy już tylko uczniów dobrych i stale niewystarczająco wykształconych nauczycieli. Ta z pewnością uszczypliwa uwaga ma swój realny wymiar choćby w mnożeniu wymagań (zadań, funkcji, kompetencji i kwalifikacji) stawianych nauczycielowi bez adekwatnego uposażenia go w potrzebne narzędzia. Mało tego, przy niezbyt złożonej i wnikliwej analizie dokonujących się przemian można z łatwością dostrzec postępujące zubażanie niezbędnego dla działalności wychowawczej autorytetu nauczyciela.

Wymaga się od nauczyciela wychowania fizycznego rozległej wiedzy – o wiele bardziej rozległej niż w przypadku nauczycieli innych specjalności, gdyż zarówno z obszaru nauk społecznych: pedagogiki, psychologii, historii, socjologii, jak i z obszaru nauk przyrodniczych, z anatomią i fizjologią na czele, nie wspominając już o innych subdyscyplinach szczegółowych. Dzieje się tak z uwagi na najbardziej interdyscyplinarną rzeczywistość, jaką jest rozwijające się dziecko, będące przedmiotem zabiegów nauczyciela wychowania fizycznego. Wymaga się od nauczyciela wychowania fizycznego licznych umiejętności opartych na dobrym zdrowiu i wysokiej sprawności fizycznej z zakresu różnych form aktywności ruchowej, zupełnie nieistotnych u nauczycieli innych specjalności. Od nauczyciela wychowania fizycznego oczekuje się zarówno specjalnych kwalifikacji moralnych, m.in. ze względu na zawarte w programie określone treści z zakresu etyki (*fair play*), jak i specyficznych (niespotykanych na innych lekcjach) warunków realizacji przedmiotu, jakim jest wychowanie fizyczne, odnoszących się często do spraw intymnych, higieny, zdrowia, estetyki. Wreszcie wymaga się od nauczyciela wychowania fizycznego szczególnych – by nie powiedzieć nadzwyczajnych – kompetencji wychowawczych, umiejętności pociągania (najlepiej własnym przykładem) w kierunku różnie określonego ideału, wzorca. To z racji samej nazwy przedmiotu, która przecież zobowiązuje. Ostatecznie to jedyny nauczyciel w szkole od wychowania.

A co w zamian za tak wysokie wymagania – jakie warunki realizacji, jaki status, może jakieś priorytety, pomoc, współdziałanie? Otóż, nic z tych rzeczy – wręcz przeciwnie: status nauczyciela przedmiotu marginalnego, peryferyjnego, „łatwego”, bo niewymuszającego większego nakładu pracy i pozbawionego właściwego innym przedmiotom systematycznego odrabiania pracy domowej, niezagrożonego skrajnie negatywnymi sankcjami. Status nauczyciela prowadzącego lekcje/zajęcia – przyjmując pewną skalę szacunkową – w części tylko „poważne”

na tle pozostałych „poważnych” przedmiotów. Ostatecznie to nie z powodu tego przedmiotu można zostać w tej samej klasie na drugi rok, a ewentualne kłopoty są w całości wynikiem własnego niedbalstwa czy lenistwa, nie wynikają z przyczyn w sposób trwały ograniczający możliwości uzyskiwania wysokich wyników.

To swoisty paradoks, zważywszy, że wychowanie fizyczne jest akurat tym przedmiotem, gdzie zróżnicowanie międzyosobnicze stanowi podstawowy aspekt koncentrujący uwagę i dyskusję, wpływając na przyjęte rozwiązania. Nie ma drugiego przedmiotu szkolnej edukacji, w którym zagadnienie zróżnicowania między uczniami występowałoby tak automatycznie i z takimi konsekwencjami dla jego kształtu i struktury. W wychowaniu fizycznym różnice indywidualne rozwoju fizycznego i sprawności fizycznej w zasadniczym stopniu rozstrzygają też o kształcie oraz zakresie kontroli i oceny, wykluczając, na samym wstępie, możliwość obiektywizacji i tym samym pełnienia przez ocenę jednej z trzech podstawowych jej funkcji – społecznej²².

Status, prestiż nauczanego przedmiotu ma bezpośrednie przełożenie na postrzeganie osoby nauczyciela realizującego ten przedmiot, w tym na jego autorytet. W istotnej części źródłem autorytetu osoby jest to, czym się ona zajmuje, jaki wykonuje zawód. Wychowanie fizyczne jako przedmiot szkolny o najniższym statusie na tle pozostałych (nie występuje na maturze) nie stanowi źródła autorytetu dla nauczyciela tego przedmiotu. Pozostają mu jego osobiste – osobowe kwalifikacje, o których rozwodzą się wszyscy zajmujący się tą problematyką od początku jej pojawienia się. Często jest to niewystarczające, szczególnie wobec zdecydowanej niekorzystnej sytuacji wychowawczej w tym zakresie na terenie szkoły. Wszystkie prowadzone i kierowane przez autora (w ramach opieki nad pracami magisterskimi i licencjackimi) badania nad różnymi aspektami zawodu nauczyciela wychowania fizycznego wskazują na, w najlepszym przypadku, lekceważącą obojętność ze strony innych nauczycieli w miejsce potrzebnego wsparcia dla działań wychowawczych stanowiących treść zajęć wychowania fizycznego. Nauczyciele pozostałych przedmiotów nieodmiennie sytuują się jako najgorsi sojusznicy wychowania fizycznego (będąc wychowawcami!) i jego przekazu w zakresie kultury fizycznej, lokując się zdecydowanie za szkołą jako instytucją, innymi instytucjami, grupą rówieśniczą, rodzicami, nie mówiąc już o samych zainteresowanych, czyli uczniach.

Warunki, w jakich realizuje swoje zadania nauczyciel wychowania fizycznego są złe. Brak zrozumienia dla ważności spraw, jakimi się zajmuje, stanowiący pochodną niskiej kultury fizycznej w społeczeństwie,

²² P. Ławniczak, *Nauczyciel wychowania fizycznego...*, s. 18–24.

niesprzyjająca atmosfera dla wychowania fizycznego będąca efektem własnych negatywnych doświadczeń w tym obszarze z przeszłości i obecnie – muszą skutkować kształtowaniem się specyficznej postawy wobec własnych obowiązków i powołania jako nauczyciela-wychowawcy. Jednoznacznie wskazują na ten mechanizm i to zjawisko badania, w których „brak zaangażowania” wymieniany jest nieodmiennie jako podstawowy mankament nauczycieli wychowania fizycznego. Wiesław Osiński, wymieniając na pierwszym miejscu wśród warunków efektywności wychowawczej nauczyciela wychowania fizycznego „poczucie wartości oraz sensu działania”, precyzyjnie trafia w sedno problematyki.

7. Zdatność wychowawcza – zarys koncepcji i dyskusja

Tytułowa „zdatność wychowawcza” nauczyciela, w zamiarze S. Baileya najlepiej opisująca to, co decyduje o jakości jego wpływu wychowawczego, znajduje pełne zastosowanie do nauczyciela wychowania fizycznego. Intencją autora było sprowadzenie różnych czynników – właściwości i cech nauczyciela-wychowawcy – do wspólnego mianownika. Zdatność wychowawcza najlepiej oddaje istotę tego, o co w charakterystyce osoby i działalności nauczyciela-wychowawcy chodzi. Składać się na nią miały: przychylność (miłość, sympatia, życzliwość) dla wychowanków, rozumienie ich psychiki (potrzeb), chęć i zdolność trwałego oddziaływania na młodzież, nastawienie na systematyczne zajmowanie się nimi, potrzeba obcowania z ludźmi, powinowactwo duchowe z dziećmi, cierpliwość, takt pedagogiczny, postawa pedagogiczna oznaczająca potrzebę i zdolność wpajania młodzieży norm, postawa pełna entuzjazmu, swoista zdolność artystyczna i twórcza w kształtowaniu jednostki – osoby.

Wszystkie te czynniki, nie tracąc swej aktualności, dadzą się odnieść do współczesnego nauczyciela wychowania fizycznego, jeszcze bardziej syntetycznie oddając rzeczywiste treści skutecznego oddziaływania na odpowiednio wysokim poziomie w obszarze wychowania fizycznego i kultury fizycznej. Będą to:

1) ukształtowana we wszystkich obszarach (intelektualnym, psycho-emocjonalnym, duchowym i fizycznym) **osobowość**,

2) oparty o nią i status wychowania fizycznego jako przedmiotu i części kultury fizycznej, **autorytet** nauczyciela, rozumiany jako „zdolność do wywierania pozytywnego wpływu wychowawczego na uczniów”²³,

²³ R. Cieśliński, *Zawód i praca nauczyciela...*, s. 130.

3) **aktywność** wynikająca z chęci, potrzeby i – przede wszystkim – z przekonania o wartości i sensie działania na rzecz kształtowania osobowości powierzonych sobie wychowanków oraz z własnych w tym zakresie kompetencji.

Pierwszy z wymienionych składników zawiera w sobie te wszystkie elementy, które składają się na „zdatność wychowawczą” Baleya, jednocześnie nawiązując do ustaleń Dawida, Szumana, Grzegorzewskiej, Mysłakowskiego, Kreutza i innych.

Pozostałe dwa składniki, aczkolwiek pozostające w bezpośrednim związku z pierwszym, stanowią niejako jego konsekwencją i następstwo oraz istotnie poszerzają rozumienie Baleyowego pojęcia „zdatności wychowawczej”. Wykraczają bowiem poza obszar uwarunkowań osobniczych powodzenia oddziaływań wychowawczych nauczyciela wychowania fizycznego i wchodzą w sferę szeroko rozumianych uwarunkowań społecznych.

Autorytet osoby, po części wynikający z osobistych walorów, ma swe źródło w autorytecie dziedziny, którą nauczyciel się zajmuje, jej prestiżu w społeczeństwie; wynika ze społecznego postrzegania obszaru rzeczywistości, w której funkcjonuje, na rzecz której działa. To zaś, jak już wspomniano, nie przedstawia się dobrze. Wartości wychowawcze aktywności ruchowej i sportu realnie (nie deklaratywnie) funkcjonują w świadomości naprawdę nielicznej grupy osób, także z kręgu kultury fizycznej. To z pewnością w dużej mierze wina poziomu, jakości i przede wszystkim systemu kształcenia kadr kultury fizycznej, ale też – i to głównie – przemian dokonujących się w systemie edukacji współczesnej młodzieży jako konsekwencji szerzej zachodzących przemian kulturowych.

Wychowanie fizyczne jako koncepcja istotnego poszerzenia oddziaływań wychowawczych najpełniej została wyrażona w niemieckim systemie gimnastycznym, czyli u swych źródeł. W tym miejscu wypada przypomnieć, że niemiecki system gimnastyczny i szwedzki system gimnastyczny to dwie XIX-wieczne koncepcje zaradzenia „biologicznemu słabnięciu narodów” – jak określano niepokojący stan zdrowotny społeczeństw, a jednocześnie dwa wiodące wydarzenia w kulturze fizycznej, które legły u podstaw zaistnienia wychowania fizycznego w systemie edukacji – wprowadzenia edukacji fizycznej na teren szkoły w postaci przedmiotu „wychowanie fizyczne”. Nazwa oczywiście była inna – gimnastyka. Niemiecki system gimnastyczny, w odróżnieniu od szwedzkiego (który można określić jako leczniczo-zdrowotny i higieniczny), charakteryzują właśnie aspiracje wychowawcze. Twórcy tego systemu (Guts-Muths, Gerard Vieth, Ludwig Jahn, Ernst Ejselen, Adolf

Spiess) poza rozwijaniem siły i wytrzymałości, hartowaniem fizycznym i wzmacnianiem zdrowia widzą gimnastykę jako nośnik wartości wychowawczych. Gimnastyka (ćwiczenia fizyczne) staje się środkiem służącym do kształtowania charakteru, cierpliwości, odporności psychicznej, wiary we własne siły, kształtowania systemu wartości, woli pracy nad sobą, niezłomności i hartu ducha. A wszystko to w walce z własnymi słabościami, ale też przeciwnikiem realnym – rywalem. Wspomniani twórcy jako pierwsi, jeszcze przed baronem Pierrem de Cubertinem, dostrzegli wartości wychowawcze rywalizacji sportowej.

W istocie ćwiczenia fizyczne, zabawy i gry to najlepszy i nie do zastąpienia środek kształtowania szeregu cech oraz walorów osobowościowych. Używając pojęcia spoza obszaru pedagogiki, można powiedzieć, że to najlepszy poligon dla rozwijania wielu właściwości i predyspozycji. Nie da się skuteczniej (szybko i w odpowiednim wieku) kształtować poszanowania dla stanowionych zasad i reguł, niż przez zabawy i gry sportowe, które ze swej istoty opierają się na regułach. Nie da się kształtować poszanowania dla wysiłku i pracy lepiej, niż przez pracę – tą fizyczną (ją po prostu najlepiej się czuje). Nie da się kształtować męstwa i odwagi lepiej, niż w warunkach realnego fizycznego zagrożenia.

Szerokie spektrum wartości kształtowanych przez aktywność fizyczną i sport, a jeszcze bardziej niezastępowalność tego środka wychowawczego w wyposażaniu młodzieży w niektóre cechy i właściwości – jasno określają pozycję wychowania fizycznego w całokształcie procesu wychowania. Jednoznacznie też definiują rolę nauczyciela wychowania fizycznego, jego potencjalną użyteczność – z uwagi na materię, w której działa i własne do tego kwalifikacje – w procesie wychowania ogólnego.

Rozszerzając pojęcie zdadności wychowawczej nauczyciela wychowania fizycznego o takie jego rozumienie, które wynika z tkwiącego w nauczycielu tej specjalności potencjału wychowawczego, mającego swe źródło w szczególnej wartości i użyteczności stosowanych przez siebie środków natury fizycznej, stajemy wobec pewnej sprzeczności. Zdadność wychowawcza nauczyciela wychowania fizycznego, tłumaczona jako szczególna efektywność i wydajność wychowawcza w niezwykle ważnych obszarach osobowości (takich, których kształtowanie jest niezmiernie trudne, złożone i długotrwałe, a jednocześnie bardzo pożądane), okazuje się niewielka. Innymi słowy, nie występuje zapotrzebowanie (brakuje popytu) na efekty tej swoistej usługowej działalności nauczyciela wychowania fizycznego. Taki stan rzeczy mogą tłumaczyć przemiany cywilizacyjne, mające swe bezpośrednie przełożenie

na obszar edukacji. Niektóre wartości właściwe dla obszaru szeroko pojmowanej aktywności sportowej nie mają tej rangi, co w przeszłości. Dzielność, odwaga, męstwo, hart ducha, wytrzymałość, odporność zarówno fizyczna, jak i psychiczna, zdolność do pracy nad sobą i poświęcenia w imię wartości to cechy specyficzne dla sportu. Znalazły się one na uboczu, a często nawet w opozycji do współczesnych nurtów i koncepcji wychowawczych, w których dominuje odmieniana na wszystkie możliwe i niemożliwe sposoby („wyginana” i „dopasowywana”) „tolerancja” oraz najróżniejsze odmiany „równości”.

Niejako osobnym uzasadnieniem dla wychowawczej użyteczności aktywności fizycznej i sportu jest jego powszechna w odpowiednim wieku i bezwarunkowa akceptowalność. Aktywność fizyczna i jej sformalizowana postać, czyli sport, stanowią uniwersalną przestrzeń aktywności młodego człowieka – dziecka, chłopaka, dziewczyny. Uniwersalną, bo nie tylko nikogo – wbrew utartym sądom – nie dyskryminującą, ale wręcz stwarzającą szansę na powetowanie pewnych własnych niedoskonałości i doświadczonych krzywd. Szczególnie ten ostatni element jest wart bliższego przyjrzenia się. Młodzież w różny sposób skrzywdzona, niesprawiedliwie potraktowana przez los, czy to ze względu na upośledzenie społeczno-ekonomiczne, czy zdeformowany różnymi czynnikami charakter – to podopieczni wszelkich ośrodków opiekuńczo-wychowawczych, terapeutycznych, resocjalizacyjnych. Dla nich sportowa aktywność fizyczna to swoisty azyl, miejsce i sposób ucieczki od własnego pecha. Doświadczenia własne autora z kontaktów z tą młodzieżą, jak również pewna logiczna wykładnia wartości oraz dostępności aktywności fizycznej i sportu wskazują na ich szczególnie użyteczność jako środka wychowawczego. Dobrze uświadomioną i mającą trwałe miejsce w praktyce (pedagogika ks. Bosko i sport salezjański) jest funkcja profilaktyczna sportowej aktywności fizycznej. Można przyjąć, że co do wartości sportu i aktywności fizycznej panuje powszechna akceptacja i zgoda. Korzyści dla współczesnego młodego człowieka, doświadczającego różnych zagrożeń i kształtowanego w warunkach kryzysu wartości, wychowania czy kryzysu rodziny, gdzie rolę powszechnego superedukatora, wychowawcy i mentora przejęły realizujące swe własne interesy mass media (głównie elektroniczne), nie wymagają specjalnego dowodu. W sposób oczywisty korzyści te odnoszą się do rozwoju fizycznego i zdrowia młodego człowieka, ale to, co w tym miejscu szczególnie istotne, to ich wymiar pedagogiczny, a ściślej mówiąc – wychowawcza efektywność różnorodnych form sportowej aktywności fizycznej. Konsekwentnie zatem należy przyjąć, że skoro tak wielką, niedającą się przecenić wartość wychowawczą

przedstawia sobą aktywność fizyczna i sport, to osoby działające w tym obszarze – wychowawcy fizyczni – winni cieszyć się porównywalnym uznaniem dla swych działań. Autorytet obszaru, w którym się funkcjonuje, winien przenosić się na jego uczestników, tj. głównych realizatorów znaczących i cennych działań podejmowanych na podstawowych płaszczyznach (zdrowotnej, wychowawczej).

Tak jednak nie jest, o czym wspomniano powyżej. Autorytet nauczyciela wychowania fizycznego, jeżeli istnieje, to jego źródłem jest wyjątkowość osobowa, najczęściej oparta na sportowych dokonaniach z przeszłości. Co więcej, świadomość braku zrozumienia dla wagi spraw, którymi zajmują się osoby zaangażowane w działalność wychowawczą w kulturze fizycznej, u nich samych rodzi i potęguje przeświadczenie o faktycznie niewielkiej wartości własnych działań. Nauczyciele wychowania fizycznego sami siebie faktycznie postrzegają – nawet gdy deklarują inaczej – jako nauczycieli „drugiej kategorii”, czyli tych od rzeczy mniej istotnych, nieszczególnie ważnych dla przyszłości młodzieży, a na pewno nie takich, którzy stwarzają szanse dla niej, jak choćby języki obce. Świadczą o tym zachowania nauczycieli, rezygnacja z aktywności, rezygnacja ze „stawiania na swoim”, gdy jest się przekonanym o własnej racji, przystawanie na nierówne traktowanie zarówno w sferze słów, jak i działań. Brak aktywności wynika z wyuczonego w praktyce szkolnej, wraz z przyrastającym stażem pracy, przekonania o niewielkiej wartości i sensie działania na rzecz kształtowania osobowości powierzonych sobie wychowanków oraz własnych w tym zakresie kompetencji. Wyniesiony z uczelni entuzjazm, o ile takie zjawisko ma miejsce (współcześnie na pewno nie w tej skali, co u roczników sprzed kilkudziesięciu lat), szybko jest studzony. Nauczyciele dostrzegają swoistą niepraktyczność własnej w tym zakresie ideowości, która o ile jeszcze spotka się z uznaniem pojedynczych rodziców, to pozostaje w sferze czystej satysfakcji i nie przekłada się na sytuację i pozycję w szkole.

8. Refleksje końcowe – podsumowanie

Zdatność wychowawcza – pojęcie, które Stefan Baley ponad 70 lat temu wprowadził na użytek zbiorczego określenia pożądanych cech osobowych nauczyciela-wychowawcy, składających się na jego mistrzostwo pedagogiczne, można zastosować w odniesieniu do współczesnego nauczyciela wychowania fizycznego w rozszerzonym rozumieniu. Takim, w którym odzwierciedlone zostają wszystkie czynniki mające

wpływ na jakość i poziom oddziaływań wychowawczych w obszarze kultury fizycznej. Są to, poza właściwościami osobowościowymi (intelektu, charakteru, temperamentu, usposobienia), także autorytet nauczyciela oraz jego aktywność, wynikająca z chęci i przekonania o sensie i wartości własnych działań, jak też własnych kompetencji w tym zakresie.

W tej skali zdatność wychowawcza współczesnego nauczyciela wychowania fizycznego rozumiana jako rzeczystwa – potencjalna, a także realnie występująca użyteczność w procesie kształtowania młodego pokolenia, nie przedstawia się dobrze. O ile bowiem potencjalne możliwości nauczyciela wychowania fizycznego, wynikające z kompetencji nabytych w trakcie kształcenia zawodowego i osobistych właściwości, są przedmiotem tego kształcenia, w tym również doboru kandydatów do zawodu tej specjalności (tu także jest problem – dawna elitarność zastąpiona egalitarnością, powszechnością, a właściwie przypadkowością) i dadzą się w miarę szybko modyfikować czy poprawiać, o tyle z pozostałymi dwoma czynnikami jest problem. W przypadku autorytetu nauczyciela wychowania fizycznego, wynikającego w swej zasadniczej części z prestiżu dziedziny, w której funkcjonuje, jak też z osobistej aktywności determinowanej przez czynniki społeczno-kulturowe, mody i trendy, mamy do czynienia ze złożonym kompleksem zjawisk i uwarunkowań o wielokierunkowych i długotrwałych tendencjach. Obecny etap pod tym względem nie przedstawia się jednoznacznie. Z jednej strony mamy do czynienia z powszechnie dostrzeganą w środowisku kultury fizycznej i głośno artykułowaną niekorzystną sytuacją nauczyciela wychowania fizycznego, z drugiej zaś – z dynamicznie rozwijającym się „rynkiem” kultury fizycznej. Moda na aktywność fizyczną, rekreacja ruchowa jako zasadniczy rys stylu życia, sprawność fizyczna w centrum, sporty ekstremalne, survival i obozy przetrwania jako oferta dla młodzieży – to charakterystyczne elementy współczesnej kultury masowej. Należąc do kręgu kultury fizycznej, dają one nadzieję na pozytywną zmianę w obszarze edukacji i wychowania; zmianę polegającą na zdecydowanie szerszym wykorzystaniu wartości kultury fizycznej w kształtowaniu młodego pokolenia, opartym na coraz wyższej „zdadności wychowawczej” nauczyciela wychowania fizycznego.